

EDİRNE’DEKİ SU TERAZİLERİNİN ANALİZİ

Damla ZEYBEKOĞLU¹, Hatice KIRAN ÇAKIR¹, Aycan ÖZENÇ¹

¹Trakya Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü EDİRNE
Tel: 2261218/2302, Faks: 2261225 - hkiran@trakya.edu.tr

Alınış: 10 Ekim 2006

Kabul Ediliş: 6 Haziran 2007

Özet: Canlıların yaşamsal sürekliliğini sağlayabilmeleri için gerekli olan bileşiklerden biri olarak su, mekân, insan ve yaşam biçimi üzerinde yönlendirici etkisi olan önemli bir ögedir. Toplumların dünya üzerindeki yerleşimlerinin dağılımı, bölgesel su rezervleri ile gösterdiği ilişkileri bakımından suyun sosyal önemini vurgulamaktadır. Suyun önemi yalnız hayatın devamlılığı bakımından değil, aynı zamanda hayat standartları ve uygarlık düzeyleri açısından da değerlendirilmelidir.

Suyun insan yerleşmelerine ulaştırılması, uygarlık tarihinin önemli aşamalarını yansıtmaktadır. Su bulabilmek için toprağın derinlerine uzanan kuyular açılmış, önceleri zahmetli taşıma yöntemleri ile su kaynakları ve akarsulardan tarım alanları ve yerleşimlere su getirilmiştir.

En eski çağlardan beri çeşitli uygarlıklara beşik olmuş Anadolu’da yaşayan kavimler günümüze su kullanımına ait çeşitli izler bırakmışlardır. Osmanlı toplumunda da geleneksel kültürün suya gereksinimi, toplumsal kimlikten inançlara kadar tüm sistemi etkilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’na yaklaşık bir asır başkentlik yapmış Edirne’de pek çok su yapısı bulunmaktadır. Çalışmada bu yapılar; su kemerleri, maskemler, kanallar, büyük su toplama havuzları ve su terazileri olarak ele alınmakta ve kentteki “su terazileri” analiz edilmektedir. Böylece Edirne’deki günümüze ulaşan ve ulaşamayanlar tespit edilerek incelenmektedir. Çalışmanın bu konu ile ilgili ve anıtsal mimari ile ilgili yapılacak diğer çalışmalara veri oluşturması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Su Terazisi, Su Yapısı

Analysis of Water Towers in Edirne

Abstract: As a required compound for the continuity of lifetime for the livings, water has an oriented importance on space, people and life style. The distribution of society settlements over the world emphasized the social importance of water related to the relationship of regional water tanks. The importance of water must be considered not only for the continuity of life but also for life standards and civilization levels.

Transmission of water to the people settlements reflects the most important levels of civilization history. Wells were dogged through the deepest part of soil in order to find out water and in previous times water was transmitted to the settlements and to agricultural areas from the water sources and by water ways in hard conditions.

The tribes lived in Anatolia which was the cradle of many civilizations since ancient times, left several traces for use of water today. There exist a lot of water structures in Edirne which has been the capital city of Ottoman Empire for approximately one century. In this study, these water structures were dealt with as aqueducts, water tanks, water ways, water cisterns and water towers. Among these, water towers in the city are analyzed. Thus, the ones that have reached today and the others which have not are established and examined. This study is aimed to constitute a data for other studies about this subject and monumental architecture.

Keywords: Edirne, Water Tower, Water Structure

Giriş

Su ögesinin mimari tasarımıyla ilişkisi, insan ve toplumların varlığından bu yana kullanıla gelen bir ilişkiler düzeni ile açıklanabilir. Tarihsel süreçte toplumların göçebelikten yerleşik düzene geçmesiyle başlayan kentleşme olgusu, beraberinde su gereksinimini de getirmiştir. Dikkat edilirse, insanların ilk yerleşme alanları suyun kara ile birleştiği deniz, göl, nehir ya da kaynak alanlarına yakındır. Uygarlıklar suyun olduğu coğrafyalarda yeşermiş, suyun varlığı sayesinde tarım alanları oluşmuş, akarsu ve nehirler yeni ulaşım ve ticaret yolları oluşturarak ülkeleri ve kültürleri birbirine bağlamıştır.

Şehirlerde merkezi su getirme sistemini ve kullanılmış su şebekesi teşkilini Sümerler M.Ö. 3000 yıllarında Nippur şehrinde gerçekleştirmişlerdir. İlk defa su arıtma işleminin Mısırlılar tarafından yapıldığı, kitabelerinden anlaşılmaktadır. M.Ö. 2000 yıllarında yapılmış su haznelere ait kalıntılar mevcuttur. Yine aynı çağlarda içme suyu filtre edilerek kullanılmıştır. Su getirme ve arıtma konusundaki ilk mühendislik çalışması M.S. 98 yıllarında Roma su idaresince yapılmıştır (Aral, 2000).

En eski çağlardan beri çeşitli uygarlıklara beşik olmuş Anadolu'da yaşayan kavimler günümüze su kullanımına ait çeşitli izler bırakmışlardır. Pişmiş toprak su kanalları, günümüz barajlarının öncüsü olan su bentleri, çeşme, hamam ve havuzlar, su mimarisinin seçkin örnekleri olarak günümüze kısmen ulaşmıştır.

Osmanlı toplumunda da geleneksel kültürün suya gereksinimi, toplumsal kimlikten inançlara kadar tüm sistemi etkilemiştir. Roma dönemi ile ilgili bilgi veren yayınlardan, şehre uzak kaynaklardan kanallarla taşınıp getirilen suların, yüksek yerlerdeki su toplama havuzlarında ve taksimlerde toplanarak yine kanallarla sarnıçlara, evlere ve çeşmelere dağıtıldığı anlaşılmaktadır (Pilehvarian ve diğ., 2000).

Osmanlılarda Su Yapıları

Fatih Sultan Mehmet zamanında su ihtiyacı sarnıçlardan sağlanmakta idi. Fakat bu ihtiyacı karşılamadığı için Osmanlı döneminde Roma ve Bizans isale hatları kılavuz kabul edilerek bir kısmı yeniden yapılır gibi onarılırken öte yandan dört önemli su isale sistemi yapılmıştır. Halkalı / Cevam-i Şerife Suları ve Üsküdar Suları'nın bir kısmı hala kullanılmaktadır (Çeçen, 2000).

Osmanlılar döneminde İstanbul'a hizmet eden bu su yolu hatları, seçilen kaynaklar ve oluşturulan bentlerden su kemerleri yardımı ile önce maslaklara, sonra sırasıyla maksemlere ve su terazilerine ulaşırdı. Bu yolculuk kimi zaman mahalle çeşmelerinde, kimi zaman da binalar ve bu binaların içinde yer alan özel çeşmelerde son bulurdu (Tablo 1). Osmanlı su teşkilatı, Fatih döneminde kurulan Su Nezareti'ne bağlı olarak su nazırı, su yolcuları, keşif memurları, korucular, çavuşlar, bent muhafızları, neccarlar, löküncüler ve şehir sakalarından oluşuyordu (İstanbul Kültür ve Sanat Ans., 1983).

Tablo 1. Osmanlı Dönemi Su Yapılarının Sınıflandırılması

ADI	ÖZELLİĞİ
Su Kemerleri	Üstü kapalı su yollarından akan suyun seviyesini sabit tutarak vadiler üzerinden geçiren ve aynı yükseklikte bir noktaya akıtan, köprü şeklinde ayaklı kemerler üzerine yapılan yapılardır.
Su Terazileri	Su basıncını ayarlamaya ve suyu ölçerek dağıtmaya yarayan kule biçiminde yapılardır.
Maksemler	Şehre gelen suların ölçülerek dağıtımının yapıldığı yapılardır.
Kanallar	Açık/kapalı kanallar, açık ya da kapalı sarnıçlar arasındaki bağlantıyı kuran, çeşmelere ve evlere su taşıyan açık/kapalı yapılardır.
Su Toplama Havuzları, Kuyular ve Sarnıçlar	Suların toplandığı iki veya üç bölmeli, suyun birinden diğerine süzdürme yoluyla temizliğinin yapıldığı büyük haznelerdir.
Çeşmeler	Çoğunlukla sütunlu caddelerde, odak noktalarında ve şehrin silüetine katkıda bulunan noktalarda konumlandırılan nympeum / anıtsal yapılardır.
Sebiller	Hayır sahipleri tarafından gelip geçenlere içme suyu dağıtılan mimari yapılardır.

Edirne'deki Su Yapıları ve Suyolları

Edirne'nin en eski halkı, Traklar soyundan Odris'lerdir. Odris'lerin yörede Meriç ve Tunca ırmaklarının birleştiği bugünkü Edirne'nin bulunduğu yerde bir kent kurdukları bilinmektedir. Halk Meriç ve Tunca ırmaklarından su içer, bahçelerini de bostan kuyularından suları (Darkot, 1963).

Roma döneminden günümüze su yapılarına ait örnek gelmemiştir.

Osmanlı döneminde Sultan I.Murad'dan itibaren Edirne'ye yakın köylerden sular getirilmekte idi. Daha sonraki dönemde şehre su, Tunca Nehri kenarında kuyulara dolaplara su çekilerek verilmiştir. Bu kuyularla ve dolaplarla ilgili belgeler vardır. Bunlardan biri XV. yy. ait olup, Hacı İvaz Paşa'ya aittir. II.Beyazid döneminde Tunca Nehri kenarlarında yapılan su dolaplarına bir örnek de Sultan II. Beyazid Külliye su değirmenidir. Külliye'nin köprüsünün solundaki değirmendir. Değirmeni döndüren dolabın, nehrin akıntı gücü ile döndüğünü anlaşılmaktadır. Külliye'de ayrıca atla çevrilmek suretiyle nehirden ihtiyaçlar için su çeken başka dolapların da bulunduğu, atlara ve dolaplara vakfiyeden ödenek konduğu da bilinmektedir. (Kazancıgil, 1988)

Şehre suyun sistemli bir şekilde gelmesi ancak 16.yy. Kanuni döneminde Haseki Hürrem Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Şehre suyu taşımak için kanallar, kemerler, maksemler, su terazileri yapılmış, nehirler üzerine köprüler kurulmuştur. Suyu dağıtan sebiller ve çeşmeler de yapılmıştır. Zamanla şehre gelen bu suyollarının yetmediği görülerek, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Haseki Sultan adına şehrin kuzey doğusundaki su kaynakları derlenmiş ve şehre getirilmiştir. Edirne'ye su getiren bu kaynaklar üç tanedir. Bunlar:

1. Taşlımüsellim köyü civarından,
2. Hıdırağa köyü yakınından,
3. Kurtalçağı deresinden

Suyollarının en eskisi ve en büyüğü Kurtalçağı deresinden getirilen ve sonra da Pravadi ve Ortakçı vadilerinden geçilerek çoğaltılan yoldur.

Su Terazileri

Su terazileri, birleşik kaplar prensibine göre çalışan ve su basıncını ayarlayan yapılardır. Su kaynaklarından şehre gelen sular, teraziye çıkartılıp yavaşlatılmak suretiyle, atmosfer basıncına eşitlenerek basınç kontrolü sağlanmaktadır. Terazinin üst kısmında “sandık” veya “sanduka” adı verilen bir depo–havuz bulunur. İsale veya şebeke hattından gelen bir boru, düşey olarak bu havuzun tabanına açılır. Suyun kullanılmadığı zamanlarda borular içerisindeki suyun hareketine mani olan hava birikimi önlenerek isalede basıncın artması önlenmiş olur. Basınç kontrolünün yanı sıra, suyu ölçmek ve dağıtmak görevini üstlenen su terazilerinde, sandık kenarlarına konan “lüle”ler aracılığıyla debi ölçülüp, gerekli miktarda su dağıtımını sağlar. Eğer debi ölçülmeyecek ve yalnız basınç kontrol edilecekse, ikinci bir düşey boru vasıtasıyla şebekeye su verilir (Çeçen, 1991).

Su terazileri, suyla doldurulmuş ve yerden yükseltilmiş bir nevi su tanklarıdır. Suyu pompalamak ve gerekli olan basıncı sağlamak için, su kaynaklarına ve dağıtım yapılacak yerlere göre daha yüksek kotlarda inşa edilirler. Öyle ki, dağlık bölgelerde, civarın en yüksek noktasında konumlandırılan bir su tankı da, su terazilerinin görevini üstlenebilir (www.howstuffworks.com).

Dünyada pek çok su terazisi endüstri devrimi döneminde inşa edilmiştir. Günümüze ulaşan bazıları, mimari değere sahip yapılar olarak korunmaktadır. Günümüzde, su terazilerinin kullanımı son bulmakta, yerini pompa ve hidroforlar almaktadır. (<http://en.wikipedia.org>).

Edirne'deki Su Terazileri

Edirne'de Osmanlı döneminde yapılan ve günümüze ulaşamayan dokuz adet su terazisi tespit edilebilmiştir (Tablo 2). Bu dönemden günümüze ulaşan dört adet su terazisi ise amacına uygun olarak kullanılmamaktadır.

Tablo 2. Edirne'de Günümüze Ulaşamayan Su Terazileri

ADI	KONUMU	AÇIKLAMASI
Tophane Su Terazisi	Tophane bayırı üzerinde Ticaret Lisesine karşı.	Tamamen kesme taştan kule görünüşlü idi. Hıdırağa Camii restorasyonu sırasında su yolları bulunmuştur. 15 yıl önce belediyece yıktırılmıştır.
Zehrimar Su Terazisi	Selimiye Camii doğu yönünde Zehrimar Ahmed Bey Mescidi köşesinde	Belediyece yıkılmıştır. Ancak 1993 yılı Zehrimar Mescidi haziyesi onarımı sırasında kaide kısmı bir metre yüksekliğe kadar kaidesi onarılmıştır.
Atık Ali Su Terazisi	Yeni yapılan Gazi İlkokulu bahçesinin Muradiye bayırı köşesinde	Belediyece yıktırılmıştır.
Kavak Altı Su Terazisi	Tepe mezarlığı girişinde	Mezarlık içinde bulunan su maksemi ile birlikte yıkılmıştır.
Kurşunlu Fırın Su Terazisi	Ebe Sağlık Okulu yanında Köşe Balabanağa Mahallesinde	Yıktırılmıştır.
Büyük Su Terazisi	Balıkpazarı ile Arif Paşa Caddelerinin kesiştiği yerde	Kaleiçi'nin su gereksinimi yapılan su terazileri ile giderilmişti. Su terazilerinin en büyüğü Balıkpazarı ve Arifiye caddelerinin kesiştiği yerde bulunuyordu. 30 yıl önce belediyece yıktırılmıştır.
Manyas Su Terazisi	Maarif Caddesi ile Manyas Karakol Sokağının kesiştiği yer	
Terazi Kasrı	Kanuni (Saray) köprüsü başı	Yıktırılmıştır. 21.60 m. yüksekliğinde, 7.20 m genişliğinde tuğla ve horasan ile örme duvarlarının içinde yükselen 90 cm yüksekliğinde mermer kademeli merdivenleri kubbesinin altında süslemeli bir odası da varmış. Bu odanın etrafı sedirli zemin katıyla birinci katında ise uşak ve hizmetçi odaları, üçüncü katında ise su terazisi bulunmalı (Rıfat Osman, edirne sarayı..) Bu kasır Vali Abdurrahman Paşa'nın emriyle (H.1311/1893) yıkılarak taşları Saray Mektebini (erken sanat enstitüsünün) inşaatında kullanılmış.
Sinanağa Su Terazisi	Yeni İmarette Polis Karakolu ve Sinanağa Hatun Çeşme karşısında	Belediyece yıktırılmıştır.

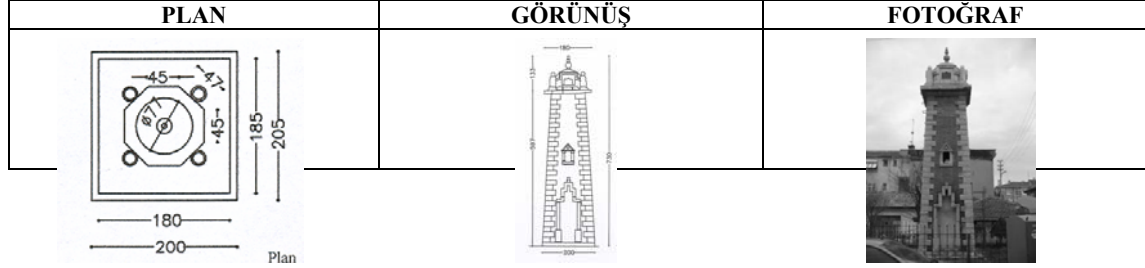
Bunlardan, Kaleiçi'ndeki Maarif Su Terazisi'nin restorasyonu yapılmış ve koruma altına alınmıştır. Dibek, Bademlik ve II. Beyazıt Camii su terazileri ise bakımsız ve kendi haline bırakılmış durumdadırlar. Bu su terazilerinin,

tarihi ve kültürel mirasın bir parçaları olduğu düşünülürse, durumlarının iyileştirilmesi ve hatta yakın çevreleri ile birlikte düzenlenerek kent kimliğine katılmaları ve korunmaları gerekliliği kaçınılmazdır.

Bulgular

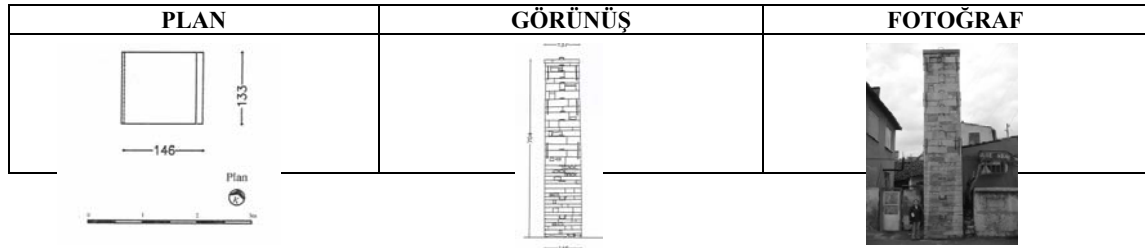
Yapılan araştırmaya göre Edirne’de günümüze ulaşan su terazilerinin analizi aşağıdaki gibidir:

Maarif Su Terazisi: Kaleiçi Maarif ve Ortakapı caddelerinin kesiştiği köşede yer almaktadır. Yapılış tarihi H.1324-M.1906 olarak tespit edilmiştir (Köylüoğlu, 1991). Kaidesi taştan, gövdesi tuğla ve köşeler kesme taştan (taşlar atlamalı yapılmıştır), tavanı blok taştan olup üzerinde hafif yuvarlak çatısı vardır. Cephelerde antik mimari tapınak cephelerine benzeyen taştan küçük pencereleri vardır, demir kenetleri de bulunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Maarif Su Terazisi (Zeybekoğlu, 2005)

Bademlik Su Terazisi: Yeni İmaret mahallesinde, Bademlik-Yıldırım yolu üzerinde, Alaca Camii önünde yer almaktadır. Yapılış tarihi H.1008-M.1599 olarak tespit edilmiştir (Köylüoğlu, 1991). Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş, dikdörtgen kule şeklindedir. Taşlar arasında demir kementler vardır. Üzeri düz çatılıdır. Terazi çeşmesi yanındadır. Çeşme ile birlikte yapılmış olduğu düşünülmektedir (Şekil 2).

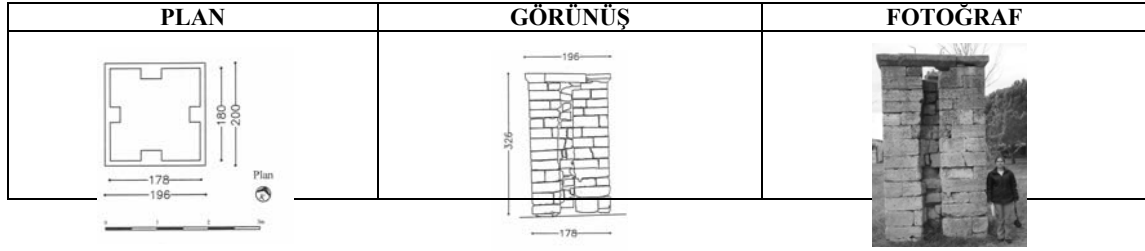
Şekil 2: Bademlik Su Terazisi (Zeybekoğlu, 2005)

Dibek Su Terazisi: Edirne kapalı cezaevinin yanında Dibek sokağında yer almaktadır. Yapılış tarihi tespit edilememiştir. Dertli Mustafa Bey Çeşmesi diye anılır. Kesme taştan kule şeklinde ve kitabesi bulunmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3: Dibek Su Terazisi (Zeybekoğlu, 2005)

II. Beyazıt Camii Su Terazisi: II. Beyazıt Külliyesinde, Beyazıt Camiinin dış avlusunda yer almaktadır. Yapılış tarihi H.889-M.1488 olarak tespit edilmiştir (Köylüoğlu, 1991). Düzgün kesilmiş taşlardan inşa edilmiş dikdörtgen planlıdır. Üzeri düz çatılıdır. Su dağıtan borular sökülüştür. Külliyenin su dağıtımını temin ederdi. Bugün oldukça harapdır. Onarım beklemektedir (Şekil 4).

Şekil 4: II. Beyazıt Su Terazisi (Zeybekoğlu, 2005)

Sonuçlar

Restorasyonu ve bakımı yapılmış olan Maarif su terazisi, kentin tarihi ve kültürel kimliğinin bir parçası olarak, gelecek nesillere aktarılabilir. Kentin önemli akslarından olan Maarif caddesinin üzerinde yer aldığından, yakın çevresinin de ele alınarak düzenlenmesi, bu tarihi eseri odak noktası haline getirecektir.

Bademlik su terazisinin Bademlik-Yıldırım aksında, yolun hemen üzerinde korunmasız bir şekilde yer alması, eserin yıpranmasına en büyük etken olacaktır. Bu su terazisi, yanındaki çeşme ve cami ile yeniden düzenlenip koruma altına alınarak, kentin önemli tarihi ve kültürel bir meydanını oluşturabilir.

Dibek su terazisi, Eğribük yolunda, kapalı cezaevinin hemen yanında yer almaktadır. Kentin bu bölümünde adeta unutulmuş olan eserin, tepe kısmındaki taşları çürümüş ve kurşun boruları ortaya çıkarmıştır. Bademlik su terazisi gibi bakımsızdır. Cezaevinin yanında olması büyük etken olsa gerek, eser terk edilmiş durumdadır.

Ödüllü sağlık müzesinin yer aldığı II. Beyazıt Külliyesi bahçesinde bulunan II. Beyazıt Camii su terazisinin, bakımsız durumda olması son derece üzücüdür. Türkiye'nin her yerinden ve yurt dışından pek çok sayıda ziyaretçi kabul eden bu kompleks, onarımlar ve bakımlar sonucu, başarılı olarak etkinliğini devam ettirmektedir. Bu onarımların ve düzenlemelerin, kompleksin bahçesini ve bu bahçede yer alan tüm eserleri kapsamasını temenni ediyoruz.

KAYNAKLAR

- ARAL N., *Su, Medeniyet ve Teknoloji*, İstanbul, 2000
- ÇEÇEN K., *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, 2000
- ÇEÇEN K., *İstanbul Vakıf Sularından Halkalı Suları*, İstanbul, 1991
- DARKOT B., *Edirne Coğrafi Giriş, 600.Fetih Yılı Armağan Kitabı*, Ankara 1963
- GÖKBİLGİN T., *Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler, Edirne 600. Fetih Yılı Armağan Kitabı*, Ankara, 1965,
- İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, 1983
- KAZANCIGİL R., *Edirne Sultan II.Beyazid Külliyesi*, İstanbul 1988
- KÖYLÜOĞLU N., *Edirne'de Osmanlı'dan Günümüze Su Mimarisi*, Edirne, 1991
- ONUR O., *Su Kültürü*, İstanbul 1978
- PİLEHVARİAN N., URFALIOĞLU N., YAZICIOĞLU L., *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları 1. Baskı, İstanbul, 2000,
- <http://www.howstuffworks.com/water.htm>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Water_tower